

ВІЙСЬКОВА ПОЛІТИКА УНР (листопад 1918 — лютий 1919 років)

В історіографії Української революції 1917–1921 рр. військові питання є найменш дослідженими серед інших проблем державотворення. Автор цілком поділяє відому тезу В. Леніна, що революція лише тоді чогось варта, коли вміє захищатися. Неспроможність збройних сил новоутвореної Української держави відстояти незалежність була серед головних факторів поразки національної революції. В даному дослідженні автор робить спробу проаналізувати військові справи в УНР Директорії на першому етапі її існування (кінець 1918 — початок 1919 рр.).

Утворення Директорії як органу керівництва повстанням і тимчасової верховної влади одразу пов'язало її із збройними силами. Хоча повстання проти влади гетьмана П. Скоропадського трактувалося як загальнонародне (по суті — селянське), важливу роль у ньому відіграли військові. Серед професійних військових-українців завжди вистачало національно свідомих, патріотично налаштованих офіцерів і генералів. Про це свідчив широкий розмах українського військового руху у 1917 р., масова участь у ньому військовослужбовців усіх рангів. Підтримка професійними військовиками протигетьманського виступу забезпечила його швидке розгортання і перемогу. Зазначимо, що генерал О. Осецький, полковники М. Аркас, В. Кедровський, В. Тютюнник працювали в Оперативному штабі, брали участь у розробці військових планів повстання. З восьми командирів корпусів гетьманської армії двоє (генерали П. Єрошевич та С. Дядюша) відразу підтримали Директорію, на її бік перейшов штаб 3-го (Херсонського) корпусу. Майже половина гетьманських військ приєдналася до повсталих, значна частка поведилася нейтрально. Непересічну роль у ході повстання відіграли бойові старшини П. Болбочан, А. Пузицький, В. Пелещук, М. Крат та ін.¹

В перший місяць своєї діяльності Директорії довелося більше займатися військовими справами, ніж політичними. Так склалося, що будівництво нової держави розпочалося із створення армії, яка власне й мала прокласти Директорії дорогу до влади. Отримавши перші перемоги над

¹ Див.: Бойко О.Д. Директорія у боротьбі за владу: хід протигетьманського повстання, фактори перемоги // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. — Вип. 4. — К., 2009. — С. 209–236.

гетьманцями, провід повстання розпочав створення власних збройних сил — Республіканської армії. 20 листопада 1918 р. Директорія оголосила мобілізацію у вже підконтрольних їй Бердичівському, Сквирському, Таращанському, Радомишльському, Васильківському, Білоцерківському повітах на Київщині та Вінницькому повіті на Поділлі¹. 24 листопада Головний отаман С. Петлюра видав наказ про створення регулярної армії УНР «для захисту республіки і всього трудового народу». Її ядром стали військові формування гетьманської армії — Окремий загін Січових стрільців (СС), Чорноморський кіш, Сіра дивізія, Запорозький загін, 1-й полк Залізничників (Корпусу залізничної охорони), 2-й Український корпус (Подільський) та інші частини, що перейшли на бік повстання².

На тих територіях, де не було регулярних військ, на які могли б спиратись керівники Оперативного штабу, боротьбу з осередками гетьманської влади вели повстанські загони місцевого формування. На чолі їх ставали переважно колишні старшини і солдати російської армії, що брали участь в українському русі з 1917 р. Саме вони першими відгукнулися на заклик Директорії й очолили місцевих селян-повстанців. Найбільш потужні формування були створені отаманами Н. Григор'євим на Єлісаветградщині, Зеленим (Д. Терпилом) в районі Трипілля-Обухова на Київщині, В. Оскілком на Волині та ін. Повстанські загони також включалися до складу Республіканської армії.

27 листопада була оголошена загальна мобілізація до лав армії УНР на всій території України. Вона передбачала мобілізацію чоловічого населення у віці від 20 до 35 років, а старшин — до 43 років «для захисту здобутків революції та боротьби з гетьманом і гетьманським поміщицьким правительством, для здобуття землі і вільних прав трудящому народові, та для того, щоби забезпечити республіканський лад і демократичні порядки в Українській Народній Республіці»³. Отже, мова фактично йшла не про регулярну армію, яка є неодмінним атрибутом незалежної держави, а про збройну силу для внутрішньої боротьби (громадянської війни). Останнім пунктом наказу повідомлялося, що «ця мобілізація тимчасова і не на довгий строк, щоб закріпити республіканський лад і підготувати нову українську армію по черговому призову»⁴.

Військова доктрина УНР не була розроблена, відповідно не був визначений характер збройних сил, які вона будувала. Як видно з документу, при будівництві армії Директорія повністю відкинула зов-

¹ Вістник УНР. — 1918. — 17 грудня.

² Там само.

³ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки: Документи і матеріали. У 2 томах — Т. 2. — К., 2006. — С. 385.

⁴ Там само. — С. 386.

нішній фактор. Хоча вже на момент початку повстання міжнародне становище України було небезпечним і обіцяло подальші ускладнення. Поразка Центральних держав у Першій світовій війні означала, що німецькі та австро-угорські війська, які для України були гарантом зовнішньої і внутрішньої стабільності, невдовзі залишать її територію. Наслідки цього можна було передбачити, оскільки в результаті складних і тривалих переговорів між РСФРР та Українською Державою мирний договір так і не був підписаний. Радянська Росія демонстративно не визнавала незалежної України, але соціалістична Директорія щиро сподівалася, що із зміною політичного ладу більшовики змінять до неї своє ставлення. Натомість на території РСФРР був створений Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, який вже мав власну збройну силу — сформовані у нейтральній зоні дві Українські повстанські дивізії. Так само був проігнорований факт висадки на півдні союзного десанту військ Антанти.

Про те, що Директорія не передбачала ймовірності зовнішньої загрози, свідчила розмова С. Петлюри з генералом М. Омеляновичем-Павленком, коли той від'їжджав наприкінці листопада до Галицької армії. Головний отаман запевнив, що він має надію за два тижні бути в Києві і тоді відправить на допомогу галичанам два наддніпрянські корпуси¹. Отже, захист власної території і кордонів Директорією взагалі не брався до уваги.

Військові вважали, що рішення про проведення мобілізації було помилковим. Зокрема, командував Лівобережного фронту полковник П. Болбочан вважав оголошену мобілізацію шкідливою в тій ситуації, передчасною та недостатньо підготовленою через відсутність державного апарату на місцях. З цього приводу він писав до Головного отамана: «Для того, аби прийняти таку кількість людей, треба мати на місцях добре налагоджений мобілізаційний апарат, як рівно ж і по управліннях повітових військових начальників». На його думку, «розхитана повстаннями на місцях влада» була слабкою а подекуди й взагалі відсутньою. Мобілізація в подібних умовах могла привести до того, що голодні й роздягнуті новобранці завдяки активній більшовицькій пропаганді перейшли б на бік противника. Перш, ніж оголошувати загальну мобілізацію, Болбочан пропонував Головному отаману підготувати кадри старшин, які невдовзі могли б очолити нові частини, сформовані з новобранців². Зрозуміло, Директорія не прислухалася до думки військових фахівців.

¹ Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920). — К., 2007. — С. 110–111.

² Сігак В., Осташко Т., Вронська Т. Петро Болбочан. Трагедія українського державника. — К., 2004. — С. 44–45.

Поставлена Головним отаманом С.Петлюрою мета повстання — «доценту знищити безладдя, заведене гетьманським урядом, і ту силу, на яку вони опирались»¹, було виконано в буквальному сенсі. Значні напрацювання попередньої влади в галузі державного, і зокрема, військового будівництва не були використані. Ще уряд першої УНР, переконавшись у нездатності збройних сил, створених на основі добровольчих формацій, до оборони країни, у березні—квітні 1918 р. поставив питання про регулярну армію. Програму її створення, долаючи спротив окупаційної влади, розробило Військове міністерство гетьманського уряду.

Перший етап військової реформи був завершений восени 1918 р. Українська армія існувала у кадрованому вигляді, складалася з восьми корпусів, укомплектованих старшинським і підстаршинським складом: 1-й (Волинський), 2-й (Подільський), 3-й (Херсонський), 4-й (Київський), 5-й (Чернігівський), 6-й (Полтавський), 7-й (Харківський), 8-й (Катеринославський). Генерал П. Єрошевич вважав, що матеріально-технічна база корпусів дозволяла за 10—15 днів розгорнути і утримувати півмільйонну армію². З часів Першої світової війни на території України залишилися військові склади Південно-Західного та Румунського фронтів російської армії, численне майно допоміжних гуманітарних організацій, які також передбачалося використати при розгортанні армії.

Порядок оголошення мобілізації визначався в ухваленому 24 липня 1918 р. Радою міністрів Української Держави законі про загальний військовий обов'язок³. В дусі національних військових традицій були розроблені нові статuti, система військових чинів, символіка, уніформа. Зазначимо, що ідеологи і виконавці військової реформи генерали О. Галкин, С. Дельвіг, М. Юнаков підтримали Директорію і залишилися в українських збройних силах, але вплинути на формування військової політики Директорії вони не могли. Про те, що напрацюваннями гетьманату у військовій сфері не скористалася республіканська влада, з жalem згадували пізніше М. Омелянович-Павленко, М. Капустянський та інші воєначальники⁴. Зокрема, на їх думку, скорочення кадрового контингенту внаслідок переходу офіцерів з гетьманської армії до білих формувань можна було поповнити за рахунок звільнених з армії у 1918 р. офіцерів військового часу. (За наказом військового міністра генерала О.Рогози від 15 липня 1918 р. з армії було звільнено старшин

¹ Директорія, Рада Народних Міністрів... — Т. 2. — С. 376.

² *Єрошевич П.* Спогади з часів гетьмана П.Скоропадського і повстання народу українського проти влади гетьмана та німців-окупантів // Табор. — Ч. 9. — Каліш, 1928. — С. 77.

³ Державний вістник. — 1918. — № 28. — 29 липня.

⁴ *Омелянович-Павленко М.* Вказ. праця. — С. 113; *Капустянський М.* Похід українських армій на Київ—Одесу у 1919 році. — К., 2004. — С. 72.

воєнного часу, які не мали повної військової освіти. Переважно це були патріотично настроєні старшини-українці).

Так само вважали пізніше й військові історики. «Величезна помилка була зроблена з самого початку, що всім штабам восьми корпусів та мобілізаційному апаратові, що були організовані за часів гетьманщини, дозволено було оголошувати нейтралітет. Їх треба було змусити працювати під суворим наглядом вищих військових органів. Але не вина була в цьому лише військових», — писав у нарисі історії української армії В. Прохода¹.

Директорія свідомо пішла іншим шляхом. Оголошуючи загальну мобілізацію, вона прагнула надати повстанню масовий народний характер, зробити армію класовою, селянською. За ініціативою генерала О. Осецького за рахунок мобілізації одразу почалося поповнення існуючих військових частин та створення нових. Окремий загін Січових стрільців почали переформовувати у дивізію СС, на повний штат переводилася Сіра дивізію, Запорізьку дивізію було розгорнуто у корпус, на базі Чорноморського коша створено Чорноморську, а з повстанців Київщини — Дніпровську дивізію. На думку військових фахівців мобілізаційний декрет Директорії зруйнував ті невеликі, але більш-менш боєздатні регулярні частини, що підтримали повстання проти Гетьмана. Є. Коновалець згадував, що навіть формація СС не спромоглася опанувати той селянський елемент, який заповнив її частини².

На початку грудня військове керівництво УНР зробило спробу упорядкувати повстанські війська, надати їм вигляду регулярної армії. Наказом Головного отамана на період боротьби з гетьманцями територія України була поділена на шість військових округ. Їх очолили полковники Є. Коновалець (Київщина) В. Оскілко (Волинь, Поділля), П. Болбочан (Лівобережжя), отаман Горобець (Катеринославщина і Таврія) та ін.³ В межах округи усі військові частини підпорядковувалися призначеним командувачам і повинні були координувати з ними свої дії. Але ні Директорія, ні Головний отаман не мали жодних владних важелів, щоби звести озброєні формування під одне командування, навести у них лад і дисципліну.

Республіканська армія УНР протягом місяця здолала військовий опір противника і встановила владу Директорії на всій території України. Але збройні сили, які привели Директорію до влади, мало скидалися на справжню армію. Хоча основу її складали регулярні частини, головну військову силу представляли численні селянські загони. Цікаве спостереження, звідки в такій кількості з'явилися повстанські командири-

¹ Прохода В. Вождь та військо // Збірник пам'яті С. Петлюри (1878–1926). — К., 1992 — С. 137.

² Коновалець Є. Причинки до історії Української революції. — Прага, 1928. — С. 22.

³ ЦДАВОВ. — Ф. 1078. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 25.

отамани, зробив генерал М. Омелянович-Павленко: «Не тяжко мені було визначити їх соціальну приналежність, службовий і громадський стаж. Я їх знав. Назагал це були жертви невдалої реформи військового міністра ген. Рогози, ...що бажаючи піднести фаховий рівень в армії, ...надто необдуманно віднісся до численних молодих кадрів, які були кістю від кості нашого селянина, переважно діяльними учасниками великої війни... Мені довелося бути свідком великої метаморфози: з карної молоді після реформи ген. Рогози повставали раптово кадри запасовців-революціонерів»¹.

Щодо чисельності армії на момент перемоги повстання, мемуаристи і дослідники називають фантастичні цифри — до 300 і навіть 400 тис. вояків, але більшість тогочасних військових і політиків оцінювали її більш реально — 45–50 тис. Зрозуміло, що в умовах постійної зміни ситуації провести якісь підрахунки було справою неможливою. Сучасний дослідник О. Левченко вважає, що в апогеї антигетьманського повстання армія Директорії дійсно сягала, а може й перевищувала 300 тис. Але переважна більшість її складалася з селянських загонів місцевого формування, бійці яких, поваливши гетьманську владу, першими, знов таки на заклик Директорії, «пішли ділити панську землю», не чекаючи військових наказів. Тому майже відразу після остаточної перемоги у Дієвій армії (так вона стала називатися) залишився той елемент, що перебував у складі більш-менш регулярних військових частин, або вбачав у подальшій службі певні перспективи. Чисельність цього армійського контингенту становила на його думку приблизно 50 тис. бійців².

В той час, як на її кордонах уже розпочалася війна, УНР мала некеровану напівпартизанську армію. Як і у першій війні з РСФРР отамани віддавали перевагу примітивній тактиці «ешелонної війни». Створені нашвидкуруч військові частини не набули справжнього бойового досвіду, який дозволяв би успішно воювати з боєздатним противником. Легкі перемоги над гетьманцями породжували у новопечених командирів надмірні амбіції, самовпевненість, зневагу до військової дисципліни.

Гетьманська адміністрація на місцях була знищена в ході повстання й на заміну їй не було створено дієвого владного механізму. Тому влада у провінції перебувала в руках військових. Саме з Республіканської армії вийшов і почав поширюватися по всій Україні своєрідний суспільно-політичний феномен, відомий під назвою «отаманщини». Відсутність контролю з боку верховної влади, відчуття безкарності надихали новопечених «отаманів» (за сучасною термінологією — «польових

¹ Омелянович-Павленко М. Вказ. праця. — С. 112.

² Левченко О.Д. Бойова діяльність армії Української Народної Республіки (листопад 1918 р. — липень 1919 р.): Дис... канд. іст. наук. — К., 2002. — С. 51–52.

командирів») на власний розсуд впроваджувати владу іменем Директорії УНР. Маючи армійське походження, «отаманщина» поступово перетворювалася у найбільш поширену форму чинної влади, викликаючи вкрай негативне ставлення широких верств населення до Директорії.

Відновлення УНР і оприлюднення 26 грудня 1918 р. Декларації Директорії з її політичною програмою не внесло змін у будівництво армії. У сфері зовнішньої політики УНР заявила, що стоїть «на ґрунті цілковитого нейтралітету і бажання мирного співжиття з народами всіх держав»¹. Тобто боротьби із зовнішнім ворогом не передбачалося, проте реалії свідчили про інше. Червона армія вторглася на територію України з півночі і сходу. Вже через тиждень, 3 січня був захоплений Харків. З початком бойових дій швидко з'ясувалося, що армія УНР неспроможна дати відсіч агресорові.

Якщо судити по законотворчій діяльності уряду, рішучих заходів для приведення армії у боєздатний стан вжито не було. На продовження попередніх наказів щодо формування армії 13 січня був виданий закон про призов військових до дійсної служби. Мобілізації підлягали громадяни від 21 до 25 років, що раніше служили в армії, а також старшини до 50-річного віку включно. Додатково 18 січня була ухвалена постанова уряду про прийом до армії «охотників» — добровольців з числа осіб, які не підлягали мобілізації, 24 січня — закон про організацію військових шкіл з прискореним курсом освіти та прийом до них молоді з метою підготовки в найкоротший термін старшинських кадрів для української армії². Все це свідчило, що діяльність Директорії і уряду у військовій сфері не відповідала реальним потребам оборони країни. Подібні заходи могли бути дієвими в умовах стабільності, у складній ситуації вони видавалися малоефективними.

З перемогою Директорії селяни масово залишали лави армії та поверталися додому ділити поміщицьку землю. Для заохочення селян до служби в додаток до земельного законодавства УНР 18 січня був прийнятий закон, за яким козаки, що служать в регулярній армії, мали отримати додатковий земельний пай у розмірі 1–2 десятин. Після закінчення війни їм обіцялася безпроцентна позика у розмірі 2 тис. гривень, а також процентна позика на 5 років ще на 2 тис. гривень³. Проте в умовах повної невизначеності і внутрішньої нестабільності навряд чи багато селян реально розраховували отримати від держави подібні преференції.

Було здійснено також ряд суто декларативних кроків у боротьбі з анархією та отаманщиною. 16 січня Головний отаман видав наказ по

¹ Директорія, Рада Народних Міністрів... Т. 2. — С. 394.

² Там само. — С. 430–433, 436, 450.

³ Там само. — 439–440.

війську УНР, спрямований на встановлення дисципліни в армійських частинах, боротьбу з дезертирством, розкраданням військового майна, злочинною протидержавною агітацією¹. У викладеному в загальних фразах наказі був відсутній механізм його реалізації. Він не запроваджував дієвих заходів, не надавав верховному командуванню, а також командирам частин надзвичайних прав для покарання винних, отже не міг кардинально поліпшити стан армії. Водночас армійське командування намагалося припинити стихійний селянсько-повстанський рух, який тривав і після перемоги Директорії, руйнуючи підвалини державної влади й розкладаючи армію. В листівці, виданій 24 січня, Інформаційне бюро армії УНР зверталося до селян-повстанців із закликом припинити розбрат, повернутися до праці, налагодження нормального життя. Листівка роз'яснювала, що Директорія забезпечить перехід влади до рук трудового народу шляхом скликання Трудового Конгресу, тому зараз селяни мають повернутися додому і взяти участь у виборах². Як і попередній документ, дієвих заходів для умиротворення розбурханої селянської стихії він не містив.

Характеризуючи українську армію часів революції, її колишній старшина В. Прохода сформулював ідейні засади, на які вона мала б спиратися: «Українське військо є національною армією незалежної Української Держави, що стоїть на сторожі правди держави і нації та оберігає вільний суспільний розвиток усіх суспільних верств своєї батьківщини, а тому воно демократичне і жодному абсолютизму чи диктатурі особи, партії чи суспільної верстви служити не може»³. На початку 1919 р. цього не хотіли розуміти і з цим не погоджувалися політики національно-демократичного табору. Тому збройні сили підтримувала політична боротьба, свідомо привнесена в армійське середовище політичними партіями. Члени Директорії змагалися за вплив у військових частинах, які ставали чимось на зразок їх особистої гвардії. А. Макаренко спирався на підтримку військових формувань залізничників, П. Андрієвський мав тісні контакти з контррозвідувальним загоном М. Ковенка, Ф. Швець контактував з отаманами есерівської орієнтації⁴. До міжпартійної боротьби долучалися й представники армійського командування, які діяли за вказівками своїх партій.

Недисциплінована напівпартизанська армія, особливо її селянська складова, ставала сприятливим ґрунтом для активної агітаційної діяльності різних політичних сил. Армія перебувала під пильною увагою соціалістичних партій, причому не лише українських. Незважаючи на заборону наказом Головного командування військ УНР від 8 грудня

¹ Там само. — С. 435 — 436.

² Там само. — С. 443 — 444.

³ Прохода В. Вказ. праця. — С. 110.

⁴ Коновалець Є. Вказ. праця. — С. 22.

1918 р. антиурядової пропаганди та діяльності партій і організацій, виступаючих проти українського руху¹, більшовики скрізь провадили агітацію проти української влади. Небезпеку перетворення армії на арену політичної боротьби розуміли лише окремі військовики. Щоби не допустити антидержавної пропаганди серед вояків корпусу СС Є. Коновалець видав 22 грудня 1918 р. наказ, яким заборонив під загрозою розстрілу агітацію проти державного ладу УНР, Директорії, законів і розпоряджень українського уряду².

Командир Запорозького корпусу отаман П. Болбочан також видав звернення до населення, в якому оголосив, що «ніяких совітів робочих депутатів, монархічних організацій і взагалі організацій, котрі намагатимуться захопити владу, я не допущу... Ми боремося за самостійну демократичну Українську Республіку, а не за Росію, яка б вона не була — монархічна чи більшовицька»³. Полковник Болбочан заборонив більшовицьку пропаганду, припинив діяльність боротьбистів у військових частинах, не дозволив російським меншовикам, які виступали проти державної самостійності України, провести з'їзд у Харкові.

З цим не погоджувався Голова Директорії В. Винниченко, який неодноразово намагався скасувати «крайньо шкідливі для справи соціалістичної революції» розпорядження Коновальця й Болбочана. Врешті-решт полковника Болбочана, надзвичайно популярного в армії бойового командира, шляхом політичних провокацій було усунуто з армії. Винниченко також виступав проти діяльності т. зв. «комісії Ковенка», яка цілеспрямовано боролась з більшовицькою пропагандою в армії. П'ять разів він намагався віддати М. Ковенка під суд, але його відстояли Січові стрільці, за якими стояв Головний отаман⁴. Небезпека, яку створювали політики, втягуючи армію у партійну боротьбу, згодом обернулася низкою заколотів, які дорого обійшлися українській владі.

Щоби збройні сили були готові виконати свій прямий обов'язок, армія мала бути організованою силою. Для цього в суто військовому плані існували загальні універсальні підвалини організації збройних сил: дисципліна, єдиноначальність та субординація. Влада командирів в армії мала бути абсолютною. В армії УНР ці принципи свідомо ігнорувалися.

Чи не головною проблемою збройних сил УНР були командні кадри. З перемогою повстання посилювався антагонізм між отаманами та професійними військовиками. В основі його, крім різного бачення суто специфічних проблем військової служби, лежали різні політичні позиції

¹ Директорія, Рада Народних Міністрів... — Т. 2. — С. 389.

² Мирчук П. Українська державність. — Філадельфія, 1967. — С. 261.

³ Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917–1920 рр. — Т. IV. — Нью-Йорк, 1969. — С. 24.

⁴ Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914–1923. У 2-х томах. — Т. II. — Львів, 1998. — С. 50.

сторін. Серед повстанських отаманів поширювалися анархістські й більшовицькі настрої, тоді як національно орієнтовані старшини були налаштовані однозначно протибільшовицьки. Симпатії соціалістичного проводу УНР явно були на боці отаманів: «Для деяких тогочасних діячів українське військо, що само без жодного примусу стало на захист Української держави, було незрозумілою силою. Вони боялись війська. Всюди їм марились «офіцерня» й контрреволюція. Голова Директорії В. Винниченко, щоб позбавитись цієї офіцерні, запропонував організувати старшинські школи, до яких приймати лише соціально і політично свідомих робітників і селян. А до випусків з цих шкіл офіцерів призначати з унтер-офіцерів»¹.

Класовий принцип поділу суспільства, офіційно проголошений у Декларації Директорії, фактично був поширений і на армію. До офіцерства й генералітету, які ототожнювалися з «експлуататорськими» класами, Директорія, в т. ч. й Головний отаман С. Петлюра, ставилися з недовірою. Вже згаданий В. Прохода писав, що «старшин генерального штабу та старших старшин-знавців військової справи, що самі з власної ініціативи почали творити новітню Українську армію, було так мало, що імена їх мусять бути записані золотими літерами на сторінках української військової історії»². Важко погодитися з таким висновком, коли у виданому 2007 р. біографічному довіднику М. Литвина та К. Науменка наведено більше 500 прізвищ генералів і адміралів, які служили в українській армії в різні часи визвольних змагань³.

Отже, офіцерів, готових служити Україні, було достатньо. Інша річ, що лише одиниці з них змогли посісти гідне місце в армійських колах. «До кадрових старшин і далі не було довіри, їх вважали «москалями», «фахівцями», хоча такі старшини й були українцями чистої води й чесними ідейно, — писав у спогадах генерал А. Пузицький. — Їх підпорядковують отаманчикам, не дають їм ходу. Коли з великим зусиллям удасться їм викувати добру бойову військову частину з міцною дисципліною, отаманчики піднімають крик, що це, мовляв, на московський лад, та й начальство косо поглядає»⁴. Натомість діячі авантюрного складу типу Н. Григор'єва, О. Волоха, О. Данченка, О. Божка користувалися повною довірою влади і займали невинувато високі посади в армії. Однією з кардинальних помилок української влади була ліквідація в армії офіцерських чинів. Запроваджене звання «отаман» не завжди було ознакою генеральського чину, а визначало командну посаду. Тому

¹ Прохода В. Вказ. праця. — С. 137.

² Там само. — С. 110.

³ Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ ст.: Генерали і адмірالی. — Х., 2007.

⁴ Пузицький А. Боротьба за доступи до Києва // За державність. — Зб. 7. — Варшава, 1937. — С. 54.

отаманами іменували себе молодші старшини, підстаршини і навіть цивільні особи, які взялися за зброю.

Поглянемо на проблему участі вищого офіцерства в будівництві армії УНР з іншого боку. Всім офіцерам, що служили в гетьманській армії, Директорія не довіряла й була налаштована до них апріорі негативно. На прохання урядових структур відпустити у відрядження одного з генералів, начальник Генерального штабу Дієвої армії В. Тютюнник відповів: «Забирайте їх хоч всіх — вони нам не потрібні...»¹. Зазнав несправедливих переслідувань командир 2-го Подільського корпусу генерал П. Єрошевич, який мав беззаперечні заслуги перед Директорією. Завдяки йому Подільська губернія стала базою формування повстанських військ, а Вінниця — тимчасовою столицею повстання. Арештований в кінці грудня 1918 р. за доносом, він згодом був звільнений, проте посад, відповідних його чину, генерал-лейтенант старої армії в подальшому не обіймав². Досвідчений генштабіст генерал В. Сінклер, який у січні 1919 р. добровільно зголосився очолити оперативний відділ Генштабу, чесно служив українській владі, але залишався *persona non grata*. Є. Маланюк згадував, що коли С. Петлюра навідувався до Генштабу, генералу щиро радили не попадатися йому на очі³.

Єдиним представником генералітету, що користувався повною довірою Директорії був військовий міністр, згодом Наказний отаман армії УНР О. Осецький. Проте його діяльність на цих посадах не сприяла зміцненню збройних сил. Характеризуючи його, М. Капустянський відзначав, що це енергійна людина, добрий організатор, але позбавлений громадянської мужності, коли треба «твердо висловити свою думку перед Головним отаманом Петлюрою та урядом і домагатися її здійснення»⁴. О. Осецький відверто загравав з отаманами і козаками, щоби здобути дешевої популярності: «наприклад, дорікав громаді Сірих старшин, що вони мають надто буржуазні звички: не сплять у касарнях разом з козаками, не стають разом з ними в чергу на обід чи вечерю до спільного казана, їдять не дерев'яними, а металевими ложками та й ще з тарілок, а не з казанків, мають свою окрему старшинську їдальню й т.п. І це говорив Наказний отаман, найближчий помічник Головного отамана цілком серйозно, ніби це було основне завдання тогочасної збройної боротьби»⁵.

Через недовіру до генералітету українська армія мала малопрофесійне вище командування. На чолі її стояли Головний отаман, який

¹ Цит. за: *Омелянович-Павленко М.* Вказ. праця. — С. 113.

² *Тинченко Я.* Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). — К., 2007. — С. 157–158.

³ *Маланюк Є.* Уривки зі спогадів. — К., 2004. — С. 334.

⁴ *Капустянський М.* Вказ. праця. — С. 87.

⁵ *Прохода В.* Вказ. праця. — С. 133.

був людиною цивільною, начальник штабу Дієвої армії А. Мельник — офіцер військового часу, поручник австро-угорської армії; Генеральний штаб очолював В. Тютюнник — підполковник російської армії. Зрозуміло, що А. Мельника та В. Тютюнника було призначено на ці посади з національно-політичних мотивів, а не як кваліфікованих військових фахівців. Після перемоги Директорії лише 36 генералів і адміралів були залишені на службі в українській армії, проте й вони здебільшого обіймали посади заступників начальників¹. Підбір командних кадрів відбувався на засадах революційної доцільності та політичної лояльності, тому командний потенціал армії УНР був низьким: у штабах майже не було досвідчених генштабістів, у частинах бракувало фахівців, особливо в артилерії, інженерному забезпеченні.

Директорія, уряд, Трудовий Конгрес мало цікавилися військовими проблемами, розглядаючи їх лише в руслі політичних питань. Постановою Директорії від 22 січня 1919 р. одноосібне рішення усіх військових питань було покладено на Головного отамана С. Петлюру, який практично займався цим і раніше. Нездатність проводу УНР до реальної оцінки ситуації і вироблення конструктивних рішень була вражаючою. «У Вінниці на державних нарадах з участю членів Трудового Конгресу ця нездібність великої коаліції (першого складу уряду УНР на чолі з В. Чехівським — *О.Б.*) знайти вихід із ситуації доходила прямо до смішного, — згадував І. Мазепа. — Наприклад, на одній з нарад під головуванням Винниченка, міністр земельних справ Микита Шаповал виступив з таким рецептом «оборони батьківщини». В довгій промові він доказував: український народ — в більшості селяни; українське трудове селянство бореться за землю і ліси і лише за це може жертвувати собою. Висновок: треба реорганізувати українську армію в армію охорони землі і лісів і на чолі її, як «головного отамана» поставити міністра земельних справ, тобто самого Мик. Шаповала»². Невідомо з яких міркувань, але 8 лютого рішенням Директорії М. Шаповал був призначений міністром оборони із залишенням міністром земельних справ³. Щоправда, залишався на цій посаді він лише до 14 лютого, до формування нового уряду на чолі з С. Остапенком.

Парадоксально, але армія, яка нездатна була захистити державу, обходилася їй надзвичайно дорого. Вже в ході повстання було витрачено велику кількість засобів матеріально-технічного забезпечення. Офіційно озброєння й амуніція пішли на створення повстанських частин. Але, як це часто трапляється в період масових народних зрушень, процес був некерованим і неконтрольованим. У великій кількості майно розкра-

¹ Литвин М., Науменко К. Вказ. праця. — С. 19.

² Мазепа І. Творена держава (Боротьба р. 1919) // Збірник пам'яті С. Петлюри (1878–1926). — С. 19.

³ Директорія, Рада Народних Міністрів... — Т. 1. — С. 39.

далося авантюристами-отаманами, посадовими особами, залізничниками, селянами й рядовими козаками. Масовий приток добровольців до армії без дисципліни мав свій зворотній бік. До половини новобранців, після того, як вони отримували обмундирування та зброю, вже наступного дня втікало з казарм. Протягом місяця повстання практично зникло тилове постачання усіх корпусів, розраховане на 6 місяців користування¹.

Держава продовжувала сприяти отаманщині, фінансуючи безпосередньо отаманів, які мали формувати військові частини. Армія перетворилася на «чорну діру», куди утікали мільйони з державних рахунків. На засіданні Ради Народних Міністрів 2 січня на прохання військового міністра, щоби державна скарбниця видавала гроші по вимогах військового відомства і по неділях та святах, а також не затримувала видач «з огляду на невиконання дрібних формальностей», уряд ухвалив, «щоби військовому міністру видавались асигновки без задержок»². І. Мазепа згадував, що лише протягом двадцяти днів січня 1919 р. на фінансування армії уряд виділив 1 млрд. гривень, які на той час були ще твердою валютою³.

Йшов вже третій рік революції, попередній військовий досвід якої варто було б проаналізувати й врахувати, щоби не повторювати своїх і чужих помилок. Українська ж революція знову ігнорувала військове питання. В плані військового будівництва вартим уваги був досвід головного воєнного супротивника УНР — радянської Росії. На відміну від українських соціалістів, більшовики швидко зрозуміли важливу роль армії в революції і докладали багато зусиль до розробки своєї військової політики. Цілеспрямовано розкладаючи у 1917 р. російську армію, вони ще на стадії підготовки соціалістичної революції створили власні збройні формування — Червону гвардію, яка забезпечила їм силове захоплення влади. Коли ж після перемоги постало питання про створення справжньої армії, вони швидко відмовилися від непрофесійних і анархічних революційних загонів. Обраний військовим керівництвом РСФРР для формування Червоної армії принцип добровільності не дав бажаних результатів. З травня 1918 р. революційні експерименти щодо армії було припинено, радянське керівництво перейшло до загального військового обв'язку і почало будувати свої класові збройні сили за правилами військової науки, спираючись на генералітет і офіцерство старої армії. Поставлені під контроль більшовицьких комісарів «війсь-

¹ Капустянський М. Вказ праця. — С. 72. З М.Капустянським не згоден дослідник Я. Тинченко, який вважає що військове майно шести корпусів (за винятком Катеринославського та Одеського) в основному було використано за призначенням, причому велику кількість його уряд УНР передав на озброєння Галицькій армії. — Там само. — С. 261.

² Директорія, Рада Народних Міністрів... — Т. 1. — С. 146.

³ Мазепа І. Вказ. праця. — С. 25.

кові спеціалісти» внесли непересічний внесок у розбудову Робітничо-селянської Червоної армії. Долаючи партизанщину, анархію, масове дезертирство, проблеми із військовими спеціалістами радянська держава мала на початку 1919 р. більш ніж півтора мільйонну, цілком боєздатну армію.

Приклад успішного формування збройних сил продемонструвала в цей час Західноукраїнська Народна Республіка. Процес творення Галицької армії відбувався приблизно в ті ж часи, що й армії УНР. Основою УГА стали військові частини, які брали участь у Листопадовому повстанні 1918 р., а також два курені Легіону Українських січових стрільців. Перші польові формації УГА творилися стихійно і мали напівпартизанський характер. У грудні 1918 р. існувало 15 бойових груп різної чисельності, до складу яких входили полки, курені, сотні, командири яких діяли на власний розсуд.

Саме в цей час на прохання керівництва ЗУНР, зважаючи на брак у нього вищого командного складу, в Галичину була направлена група вищих офіцерів з УНР. Директорії ці висококваліфіковані фахівці були непотрібні, й вона залюбки позбулася політично некерованого елемента. Бойовому генералу М. Омеляновичу-Павленку дали зрозуміти, що в армії УНР йому годі чекати на високу посаду. За таких умов йому нічого не залишалось, як прийняти запрошення уряду ЗУНР, де він був призначений командувачем УГА¹. Начальником штабу армії став полковник Генерального штабу Є. Мешковський, на інші відповідальні посади були призначені генерали В. Генбачів, О. Греків, полковники М. Какурін, Д. Кануков та ін. Суттєву допомогу зброєю, боєприпасами та амуніцією ЗУНР також отримала від УНР.

Величезною заслугою наддніпрянських воєначальників стала проведена ними у січні – лютому 1919 р. кардинальна реорганізація Галицької армії за європейським зразком. Під керівництвом полковника Є. Мешковського був розроблений і в короткий час втілений у життя план, згідно з яким розрізнені й неоднорідні окремі загони і бойові групи були зведені у три корпуси, 12 стрілецьких бригад полкового або курінного складу, засновані старшинські школи для підготовки і поповнення армії командним складом. Галицька армія, доведена до 100 тис. бійців, за своєю організацією і боєздатністю вийшла на рівень кращих європейських армій². Додамо також, що організаційна перебудова армії відбувалася в умовах безперервних бойових дій, а матеріальні і людські резерви Галичини були на порядок меншими, ніж в Наддніпрянській

¹ Кравчук М. На службі Батьківщині: життя й доля генерал-полковника М. Омеляновича-Павленка // Омелянович-Павленко М. Вказ. праця. — С. 21.

² Дацків І.Б. Воєнно-політична і дипломатична підтримка Директорією УНР визвольних змагань ЗУНР // Соборність як чинник українського державотворення (до 90-річчя Акту злуки). — К., 2009. — С. 163 – 164.

Україні. Як бачимо, постановка військової справи в ЗУНР докорінним чином відрізнялася від УНР, що й дало відповідні результати.

Події грудня 1918 — січня 1919 рр. засвідчили, що військової політики як такої Директорія не виробила і не проводила. Військове питання розглядалося Директорією та урядом лише в руслі політичних питань.

Армія створювалася революційним шляхом, практично без будь-якого плану. В результаті розмаху селянсько-повстанського руху та оголошеної загальної мобілізації її чисельність стрімко зросла, але через відсутність твердої влади на місцях, незабезпеченість професійними командними кадрами та слабку матеріально-технічну базу вона являла собою некерований конгломерат партизансько-повстанських відділів. Перебуваючи в полоні ілюзій щодо декларованого нейтралітету, провід УНР створив збройні сили, які не гарантували державі зовнішньої безпеки. У розпочатій війні з РСФРР така армія була приречена на суцільну поразку. Протягом січня 1919 р. більша частина військ вийшла з-під контролю вищого командування, армія не бажала воювати, кілька з'єднань перейшли на бік противника. Чисельність її не перевищувала 50 тис. вояків.

Усі воєнні та армійські проблеми, які УНР довелося розв'язувати у 1919 р., так чи інакше витікали з прорахунків військової політики та будівництва армії на першому етапі діяльності Директорії.